

Verbalno nasilje i vandalizam u romanu "Nulti sat" Siniše Cmrka

Vuksanović, Zorana

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:173687>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera Osijek

Filozofski fakultet, Osijek

Preddiplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti

Zorana Vuksanović

**VERBALNO NASILJE I VANDALIZAM
U ROMANU *NULTI SAT* SINIŠE CMRKA**

Završni rad

Mentorica: doc.dr.sc. Dragica Dragun

Osijek, 2016.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Razrada	
2.1. <i>Nulti sat</i> kao dječja ili omladinska književnost.....	2
2.2. Humoristični dječji roman.....	2
2.3. Dječji roman u trapericama.....	3
2.4. Školski roman.....	3
2.5. Lik - kolektiv.....	4
2.6. Dječji ljubić.....	5
2.7. Dječji kriminalistički roman.....	6
2.8. Vandalizam.....	7
2.9. Verbalno nasilje.....	15
2.10. Prevencije.....	13
3. Zaključak.....	18
4. Literatura.....	19

Sažetak

Cilj ovoga rada bio je ukazati na tabuizirane teme vandalizma i verbalnog nasilja koje su vješto ilustrirane i uklopljene kako u tematici tako i u narativnim postupcima romana *Nulti sat* Siniše Cmrka. U početnom dijelu rada donesene su žanrovske odrednice romana, iz kojih je zaključeno kako se njihovim isprepletanjem projiciraju glavna problemska pitanja mladalačke populacije. Nadalje, u središnjem dijelu rada definirani su pojmovi vandalizma i verbalnog nasilja, a sukladno tomu zaključena je njihova istaknutost u romanu izdvojenim citatima iz književnog predloška korelirajući s citatima znanstvene literature. Na samom kraju rada ukazano je na nužnu preventivnost i postupke kojima se ona odvija.

Ključne riječi: vandalizam, verbalno nasilje, *Nulti sat*, prevencije

1. UVOD

U prvom dijelu razrade problematizirat će se o pripadnosti romana *Nulti sat* Siniše Cmrka¹ dječjoj (omladinskoj) književnosti. Budući da je ovaj roman mreža žanrovskih odrednica, kroz njih će se ukazati na vješto autorovo uklapanje prikaza o supostojanju problema koji se nameću mladalačkoj populaciji. Budući da je glavna tematika rada na temelju izlučivanja najiscrpnije obrađenih takvih tema iz romana, a to su *vandalizam i verbalno nasilje*, rabeći znanstvenu literaturu dokazat će se višestruki pothvati autora koji je tabuizirane teme na zanimljiv i poučan način približio dječjem (omladinskom) čitatelju.

U središnjem dijelu razrade najprije će se definirati pojam vandalizama, koji je u ovom kontekstu zapravo naziv za uporabu dječje kreativnosti, a zatim pojam verbalnog nasilja. Također, dokazat će se kako se i autor služio znanstvenom literaturom u pisanju romana pretapajući definicije i prevencije u događaje i riječi pripovjedača.

U posljednjem dijelu razrade bit će riječ o potrebitosti prevencija u slučajevima vandalizma i verbalnog nasilja, pa tako i koje su od njih najučinkovitije.

U završnom dijelu rada, iznijet će se zaključci postavljenih ciljeva koji su problematizirani na temelju uporabe višestruke znanstvene literature.

¹ Siniša Cmrk (Zagreb, 1963.) dugogodišnji je voditelj dječje zabavne emisije "Turbo Limach Show". Roman *Nulti sat*, objavljen 2013., književni mu je prvijenac.

2. RAZRADA

2.1. Nulti sat kao dječja ili omladinska književnost

Budući da je u radu jedan od postavljenih ciljeva dokazati pripada li roman dječjoj književnosti, referiramo se na definiciju romana koja prema Hranjecu glasi: „Dječji roman je razvedena, složena i slojevita izmišljena ili stvarnosna priča o dječjem životu s akterima koji pretežito pripadaju određenoj uzrasnoj dobi, ali i priča koja posjeduje svoju dinamiku i zasniva se ponajvećima na specijalnom dječjem motrištu svijeta u kojem se uzbudljivom radnjom djela oblikuju likovi, psihologijski i etički profilirani.” (Hranjec, 1998: 9) Prema navedenoj definiciji roman *Nulti sat* jest složena i slojevita, ali stvarnosna priča, s akterima koji pripadaju dobi od trinaest do četrnaest godina.

Drugim riječima, roman također pripada, prema Crnkoviću, omladinskoj književnosti: „Omladinskom književnosti naziva se ona zabavna, avanturistička, putopisna, naučno - fantastična, naučno umjetnička i slična literatura koja se čita i prije i poslije 13 godina mada se donekle i čita i prije i poslije omladinskog razdoblja. No takvu literaturu zvali je dječjom ili omladinskom, treba ionako smatrati graničnom.” (Crnković, 1969: 17)

2.2. Humoristični dječji roman

U romanu je nazočan i pripovjedač uočljiv svojim komentarima koji se protežu kroz cijelu fabulu. Njegovo je pripovijedanje živo, često i humoristično, a temeljna sredstva, dijalog i monolog, ne usporavaju radnju. Poistovjećujemo ga s autorom, likom iz životne zbilje, s obzirom na to da nam i sam pripovjedač upravo otkriva kako je prisustvovao roditeljskom sastanku no, ostavljajući upitno o njegovoj ulozi u svemu tome.

Ja sam bio isto na tom roditeljskom sastanku. I šutio sam sve vrijeme. A jesam li bio roditelj, učenik, ravnatelj ili učiteljica, to je manje bitno, Kužite i to? Siguran sam u vas, dragi moji. Poslije toga sastanka sam puno naučio o drugima, ali i o sebi, no ne skuži se to baš odmah. Ostaneš i dalje malo papak po tom pitanju, a onda se taj osjećaj polako s vremenom širi i od njega ti je toplije. Ozbiljno vam kažem, toplije je. (Cmrk, 2013: 98)

Otvorenost romana i uvlačenje čitatelja kao sugovornika o tematskim poljima (pr. škola) i anegdotama glavne su značajke humorističnog dječjeg romana. Cmrk eksplicitno, nakon razrade nekog važnog događaja ili nakon tabu tema koje obrađuje, upućuje čitatelju savjet ili prevenciju koji su propisani u znanstvenoj literaturi modelirajući ih žargonima i primjerima za koje je on smatrao kako su pristupačni dječjoj dobi: „(...) *zgodnu majku dvoje male djece koja su imala iz čega sisati i raditi ono što bebači već i rade, dakle za taj nadimak je bila malo i zaslužna i njezina bujna poprsna figura, ali ne presudno. Svim muškima – sram vas bilo zbog takve mašte koja priziva prsatost profesorice Mlejsis!*” (Cmrk, 2013:60) Iz citata je vidljivo kako tabu temu seksualnosti na humorističan način donosi muškoj populaciji dječjih čitatelja.

2.3. Dječji roman u trapericama

Hranjec navodi: „Kao potvrdu stanovite angažiranosti romana dometnimo da na više mjesta pisac dodiruje neka aktualna pitanja, vezana uz odgoj suvremenog djeteta: ponajprije je to škola i školski sustav- program, nastava, potom obiteljski odgoj. Pa ipak, autor ponašanjem likova, svojom naracijom želi implicite reći da se humorom nadilaze svakidašnji problemi.” (Hranjec, 1998: 145)

Cmrk u navedenom citatu humorističnim nadimkom profesorice eksplicitno upozorava na maštu koja se javlja u takvoj dječjoj dobi, a koja je sporna u tom slučaju (učenik – profesorica). Prema tome, roman se može žanrovski odrediti kao **dječji roman u trapericama**: „*Kad pogledate malo bolje, a ne u mobitele, možda vam te naprave i nisu tak dobre kao oni do vas, frendovi, surazrednici, cure, čak i oni koji vam idu na živce.*” (Cmrk, 2013: 41)

2.4. Školski roman

Tehnologija današnjim generacijama nije tabu tema i o njoj se svakodnevno piše no, eksplicitan je i njezin utjecaj među djecom, kao što je u romanu učestala komunikacija i ovisnost likova o mrežnim stranicama i medijima.

Namjena romana jest odgojna, za koju Bjelinski smatra kako određuje čovjekovu sudbinu, kao što i Oblak (Crnković, 1969: 69) smatra kako pedagogiziranje samo ulazi u dječje stranice činjenicom podložnosti djeteta, a to su dakako u današnje vrijeme tehnologija i mediji.

Dakle, prema funkciji romana i prema komentarima autora, ovaj roman može se žanrovski odrediti kao **školski roman**.

2.5. Lik – kolektiv

Glavno obilježje prema kojem i roman *Nulti sat* svrstavamo u dječju književnost jesu likovi djece. U romanu djeca nisu samo čitatelji nego i nositelji ideja, radnje i sukoba. Oni su predstavljeni kao Lovrakov lik - kolektiv: „Ovdje družba, mali kolektiv u prvom planu djeluje integrativno zahvaljujući zajedničkom cilju. Posrijedi je grupa nestašnih fakinčića snalažljivih, duhovitih, svadljivih, dakle životnijih.” (Hranjec, 1998: 42)

Obilježje Lovrakovog lika i kolektiva jest i vođa kolektiva koji je superioran, stoga često autor u njega utkiva pouke. Vođa je vrlo vješt organizator i pronalazač izlaska iz nevolje:

„ Mislim da mogu ja. Isprintat ću najveća slova na papiru pa onda to nalijepiti na kartone i to vjerojatno bude dobro - Baunti se zagrijao, a to je značilo da je i Bunta unutra, u priči oko koncerta. To je bilo uobičajeno. Bunt predloži, a ako se Baunti složi, eto i Bunte.” (Cmrk, 2013: 82)

Iz priloženog citata uočljivo je kako svojom individualnošću i borbom za prava Bunt dominira grupom. Njegovo prezime je Bunt, a ujedno i nadimak, projicirajući glavne karakteristike samoga lika. Dakle, on je pouka dječjem čitatelju kakav bi nam utjecaj trebao pružati školski kolega te koje su to idealne vrline svakog đaka.

Budući da je ravnatelj strogi i nepopustljivi gospodin Božidar Leko ili Bleko, dječaci potaknuti vodstvom Bunta pokušavaju rep-glazbom i skladanom pjesmom podići glas i izboriti se za svoja prava suprotstavljanjem donesenim ravnateljevim odlukama.

Borci su za Lovrakovu opće interese: za pravedni kolektiv, za izlazak iz bijede. Hranjec navodi: „ Spomenutom postavom Lovrak uspostavlja određene suodnose djeca – odrasli. Ne samo da se ti odrasli javljaju u perifernim ulogama, nego su i uloge zamijenjene: djeca poučavaju starije, pružaju pozitivne primjere, superiorna su im. Među odraslima jedina autoritativna uloga pripada učitelju za koga Crnković dopušta da bi čak mogao biti glavno lice u romanima (...) on je bez mane, samo i jedino bespogovorni autoritet.“ (Hranjec, 1998: 46-47)

Uloge odraslih zamijenjene su i dječaci preuzimaju odgovornost. Učitelj na kojega Crnković misli u ovom romanu ima autoritet, ali ga ne rabi kako bi pomogao djeci i njihovoj borbi za njihova prava. Također, u daljnjoj razradi rada bit će prikazano kako je i on zapravo sudionik u vandalizmu i verbalnom nasilju koje se događa u njegovoj školi i na njegovom radnom mjestu, s obzirom na to da je Cmrk tom liku pridao karakteristike egoističnosti i „licemjerstva”.

Pjesme koje dječaci smišljaju i izvode na nultom satu, pa i na ostalim satima, prenose pouke na humorističan način uz glazbenost i ritam. Uz izgovaranje stihova pjesme *Pravda*, dječaci izvode i pokrete koji su svojstveni reperskom stilu izvođenja. Također, takav način izvođenja pjesama je opet povezan s temom vandalizma koja će biti obrađena pod podnaslovom glazbenost u daljnjem tijeku rada. U sljedećem citatu izdvojeni su ritmizirani stihovi pjesme koji su reperska vrsta glazbe, a kojom dječaci bojkotiraju nulti sat:

*„ Dosta nam je, dosta
Da odlučujete umjesto nas,
Zato dižemo glas,
ZATO DIŽEMO GLAAS!”* (Cmrk, 2013: 20-21)

Nadalje, RBB, kao što je već napomenuto, uz izgovaranje stihova pjesme izvodi pokrete svojstvene reperskom stilu: „ (...) *jer ne bi on prema Stazi nikada to napravio, dakle, on je prema njoj napravio prilično drzak pokret s dva prsta prvo prema svojim, a onda prema njezinim očima. To je trebalo značiti 'imam te na oku' - što je popularno među reperima i njima sličnima.*” (Cmrk, 2013:150)

2.6. Dječji ljubić

Kao što je već napomenuto, značajnu ulogu ima i sveznajući pripovjedač koji na humorističan način kroz cijeli roman teži prikazati osjećaje zaljubljenosti među mlađom populacijom, a to je vidljivo iz izdvojenog citata: „*Te dvije i pol sekunde i sedam njezinih riječi Buntu su povećale srce dvostruko i definitivno mu otvorile vrata sedmoga neba.*” (Cmrk, 2013: 153)

Zaljubljenost je najuočljivija između Bunte i Marte, koja je stidljiva i povučena djevojčica. Martu će se u daljnjoj analizi rada prikazati kao žrtvu verbalnog nasilja i to na temelju

postupaka autora rabeći okvire za njezin lik karakteristikama preuzetim iz znanstvene literature, ponajviše se baveći utjecajem obiteljskih i tjelesnih mana.

Ljubav je u ovome romanu podtema, no ona cijelo vrijeme struji i povlači događaje bitne za glavnu temu romana, a to je borba za pravdu. Cmrk karakteristike dječjeg ljubića, približava karakteristikama bajke stvaralačkim optimizmom i idiličnim završetkom nudeći utopijske slike mladalačkoj populaciji.

2.7. Dječji kriminalistički roman

Hranjeca navodi: „U krimi romanu polazište je kraj-zločin, na koncu je početak-počinitelj, a između toga se razgrće zagonetka, sloj po sloj, do krajnjeg razrješenja koje je uvijek željno, idealno i sretno, dakle fantastično. Kratka poglavlja s tajanstvenim napetim završecima, podmeću se lažni tragovi i moguća rješenja, dvojbe su istražiteljske sve veće i zapetljanije.” Hranjeca (1998: 218)

Iz navedenog citata vidljivo je kako su vrlo česti likovi istražitelja, a to je također odlika i u romanu *Nulti sat* no, glavni su istražitelji djeca, iako je tu ulogu prividno preuzeo ravnatelj Leko. Zločin koji i pokreće ovu kriminalističku istragu jest bojanje na netom oličeni zid škole, šablonom od kartona naziv RBB, kojim se predstavljaju skupina dječaka repera:

To što je vidio i što je prekinulo njegovo jutarnje pjevušenje bila su tri slova. Na fasadi, na novoj smeđoj, friškoj fasadi obične škole, u obično jutro, običnog ponedjeljka, obične školske godine stajala su tri slova –RBB. Natpis je bio u visini njegovih očiju. Došao je do njega, povukao prste po njemu i ponjušio ga. – Jako friško. Jučer ili sinoć - rekao je kao iskusni istražitelj zločina i opet zapjevušio. (Cmrk, 2013:155).

Budući da je postupak bojanja na zid škole u romanu sugeriran kao čin vandalizma, takvi činovi bit će razloženi u poglavlju grafita kao ponajveći uzrok nesuglasja mišljenja i pripisivanja činu vandalizma.

Domar Šimun, koji je dugogodišnji radnik te škole, predstavljen je kao racionalni lik koji mudro iskazuje svoje misli, no bez reakcije od strane sugovornika. Njegovi su postupci i anegdote humoristično prikazani. Domar od samog početka vjeruje dječacima kojima je podmetnuta krivica te ih podržava. Njegovu ulogu branitelja preuzima i razrednica Perić čiji lik predstavlja alegoričnu preventivnost o čemu će biti i riječ na samom kraju rada.

Razrednica je oličenje dobrote i primjer svim ostalim razrednicima, što je uočljivo i u sljedećem citatu: „ - Što ću ja s vama, nevolje moje? Dario Buntiću, Blaženko Bunta i Branko Jurjeviću, da vas čujemo. Sve znam, ali da čujemo i vas. ” (Cmrk, 2013: 42)

Uz razrednicu i domara efektivnu ulogu imaju roditelji djece, kojima Siniša Cmrk zapravo ukazuje na bitnost takve vrste podrške, što je opet nužna prevencija u vezi s verbalnim nasiljem i borbe protiv iste te eksplicitnog utjecaja u vezi s tabu temama koje su i ukazane u radu.

Kraj se romana odvija bajkovito i idilično, šaljući jasne poruke i dokazujući spretnost autora u preplitanju mreža žanrova romana razloženih u radu, a to je vidljivo iz citata preuzetih iz posljednjih redaka *Nultog sata*:

„Na maturalcu je bilo ludo i nezaboravno. Kad su se vraćali, bilo je tužnih. Svaki razred morao je u svoj autobus. Dečki su sjedili kao i kad su kretali, uglavnom. Ali, nisu baš svi. Otraga, u pretposljednem redu sjedala, Bunt i Marta sjedili su zajedno. Po povratku išli su zajedno u kino. SVRŠETAK. ” (Cmrk, 2013: 230)

2.8. Vandalizam

Vandalizam u širem smislu opisuje svako oštećivanje neke, u pravilu tuđe imovine, a koje nema praktične ili materijalne motive. Dok se u užem smislu pod tim pojmom podrazumijeva oštećivanje ili nagrđivanje kulturnih objekata kao što su spomenici, grobnice, natpisi, slike i sl. Može biti motiviran politički, religijski ili ideološki, ali i biti motiviran zadovoljstvom koji počiniteljima pruža njihova destrukcija.

U romanu *Nulti sat* vandalizam se projicira u užem smislu, grafitima koje ispisuju dječaci na zid škole uspostavljajući revolt protiv nepravde i pjesmom kojom učenici bojkotiraju nastavu i put na maturalac. Budući da je vandalizam povezan s umjetnošću, najprije će biti uvedeno razložen utjecaj glazbe i dječjeg stvaralaštva (grafita) na pojam vandalizma.

Utjecaj glazbe:

Naglašena je važnost izbora kompozicije koja treba biti lako shvatljiva, ali i primjerena onome što očekuju mladi slušatelji. Kompozicije koje su takve, imaju pjevnu melodiju s ritamskim osobinama s ugođajem plesa. Sukladno tome i Antun Čelar upozorava na važnost kompozicije: „U tom poslu svakako popuštanje nerazvijenom ili lošem ukusu i koketiranje s

fabrikatima glazbene konfekcije - tobože zbog pridobijanja interesa djece - može donijeti samo porazan rezultat.” (Čelar, 1971: 23)

Čelar vjerojatno podrazumijeva pod pojmom fabrikati, nove vrste glazbe, a pod kojom pripada i rep glazba. Vrlo slično mišljenje može se iščitati u članku Benjamina Perasovića: „Mladi izgrađuju brojne reformalne grupe i izgrađuju životne stilove koji su svojstveni jer se stvaraju na osnovi široko prihvaćene: rock-glazbe pa ćemo mlade punkere, ili metalce naći u svim europskim zemljama. Rap, reggae, heavy- metal, punk, rockabilly, dark (gothic) hardcore, techno kao i mnoge podvrste poput noise, crossove, speed, trash, tronce.” (Perasović, 1994: 48)

Nadalje, Perasović (1994: 49) smatra kako: „upravo zato ne treba nasjedati na ideološke 'trikove' one kulture koja generira nasilje, a prstom upire u rock-subkulturu ili nogometne navijače kao opća mjesta nasilničkog ponašanja. To je jednako groteskno kao i kada konzervativni krugovi u Americi, u situaciji teškog položaja crnačke zajednice, optužuju crne glazbenike, poput Ice-t-a za propagiranje nasilja.”

Konkretno u romanu *Nulti sat* rep glazba smatra se nasilničkom kulturom koju se prikazuje kao drugačijom i pritom moralno neprihvatljivom, što je vidljivo iz priloženog citata:

„A vi biste birali mjesto gdje biste divljali na maturalcu, je l’? E pa ići ćete kamo škola odluči. Još ćete mi ovdje organizirati BBB sekciju, bacati baklje ko oni huligani na stadionima, je l’? (...) Prvo, izgledate ko oni iz Amerike što teroriziraju druge školarce i cijelu školu. Natakli crne cvikere i naturili kape ko razbojnici,, teroristi. Znete li vi da je i ovo terorizam.” (Cmrk, 2013: 29-30)

Također, često je povezivanje određenih vrsta glazbe s vandalizmom navijačkih skupina. Ravnatelj Leko uspoređuje ta dva konteksta i zapravo kroz lik ravnatelja autor prikazuje konzervativizam koji je rasprostranjen u vezi s pojavom stranog prikazujući takvo što negativnim.

Grafiti:

U daljnjem odlomku bit će prikazana problematika svrstavanja grafita u čin vandalizma. Najprije je potrebno navesti definiciju grafita koju navodi Zvonko Maković: „U rječnicima se grafiti definiraju kao natpisi, grubi crteži ili jednostavno riječi koje nalazimo na stijenama, zidovima, pločnicima, ili pak bilo kojim drugim površinama podesnim za šaranje na brzinu u

potaji.” (Maković, 1998: 194) Grafiti zapravo predstavljaju nulti stupanj primjene sile, aroganciju, manipuliranje prekoračenje zabrane i nezakonitost.

Uz stihove pjesme *Pravda* dječaci ispisuju na garažu svoj pseudonim RBB, brzo i potajno. Zapravo njihova poruka je vrlo jasna, a oni samim tim žele i ostati tajanstveniji, radeći to u mrkloj noći. Taj je simbol vrlo jednostavan i razumljiv predstavnik 7B razreda, koji predstavlja poricanje poštovanja prema strukturama vlasti.

Gesta njihovog zaposjedanja zida shvaća se kao ostavljanje traga vlastite egzistencije, težnja da budu primijećeni te je sljedeći citat prvotna zamisao i uzrok čina skupine dječaka : „ - *Ovako sam smislio. Ajmo na tvrdom kartonu napraviti šablonu RBB i prije kraja školske godine to presprejati negdje, nek se zna za nas.*” (Cmrk, 2013: 81)

Njihov grafit na kraju romana prisvaja slobodu mišljenja, no tek nakon sukoba s vlašću. Prvotna reakcija vlasti jest naredba snagama čistoće (domar Šimun) uklanjanje poezije, odnosno tobožnjeg barbarstva.

Grupi RBB najviše se prisvajala nepodnošljivost. U literaturi se navodi kako onaj tko piše posvuda, više nije dijete, već se on zapravo tim činom emancipirao. Sami stihovi pjesme *Pravda* svjedoče tomu. Iz njih se iščitava njihova zrelost i želja za individualnošću. Iz gore navedenog citata kojeg izgovara Bunt, vidimo kako njega najviše vodi njegov Ego Gassi i da je taj grafit, kao i snimak spota, forma njegova samoostvarenja. Buntov Ego proizlazi iz vođenja klana te se njime ističu njegove ostale karakterne osobine, dok se sljedbenici samo povode ili u velikoj, ali opet ograničenoj mjeri, dijele iste interese. Dakle, ovdje je riječ o kolektivnom stilu potpisa pseudonimom i nastanku sprejerskih kultura.

Ruprecht Skasa-Neiss postavlja pitanje ogleđa li se u grafitima vandalizam i postoji li on uopće: „Grafiti: umjetnost sa zidova ili vandalizam? Nijedno. Oboje.” (Skasa-Neiss, 1998: 212)

U vezi s prethodnim citatom nailazi se na podjele u razmišljanju. Mnogi smatraju kako se u vandalizam ne može uvrstiti uporaba grafita, dok se drugi zalažu za suprotno i postavljaju pojam cenzure kao bitno obilježje kojim se pojam vandalizma sprječava. Oni koji su protiv uvrštavanja grafita u oblik vandalizma i koji nisu za cenzuru smatraju kako su i cenzura i uništenje grafita zapravo oblik vandalizma te kako je takve sankcije nužno ukinuti. Prema tome, zagovaratelji toga mišljenja postavljaju pitanje: ako bismo i zamislili da su zidovi namijenjeni za pisanje grafita, bismo li se onda zgražali ili slavili palimpseste po ulicama?

Zagovaratelji cenzure smatraju kako su grafiti u sukobu s cenzurom i itekako su posvećeni razaranju. Stoga je razumljivo što se grafiti smatraju oblikom vandalizma. Također, zagovaratelji potpisivanje smatraju kao radikalna način traženja identiteta uz odmak od načela humanizma, a cenzuru smatraju kao vjerodostojno osuđivanje agresivnog ponašanja u čitavoj zajednici.

2.9. Verbalno nasilje

Verbalno nasilje svakako je tabuizirana tema koju autor na vrlo zanimljiv i poučan način razrađuje svojim uplitanjem komentarima u radnju, kao što i svaku stavku oprimjeri postupkom lika ili njegovim dijalogom s drugim likom, ali rijetko kroz razmišljanje pojedinih likova. U prvotnom iščitavanju romana neće se obraćati pažnja na spomenute postupke, s obzirom na to da ih je autor vrlo vješto razradio kroz temu, ali već u drugom iščitavanju može se dublje zamisliti nad onime što nam autor poručuje i savjetuje.

Verbalni oblik nasilja temelji se na zlostavljanju riječima, zadirkivanju, nazivanju pogrđnim imenima nastojeći nekoga povrijediti ili javno osramotiti, ogovaranju, upiranju prstom i optuživanju. Relacijsko nasilje obuhvaća isključivanje ili odbacivanje žrtve s namjerom prekida njezinih socijalnih odnosa i to komunikacije, aktivnost grupe, širenjem glasina i ogovaranjem. Nasilje je prisutno kod djece u dobi od devet do petnaest godina, a zapravo od ranog djetinjstva ona se svrstavaju u ladice prema izgledu, interesima ili ponašanju što je vidljivo iz sljedećeg citata:

Na predatu iz kemije Tibor i Svebor S., blizanci i štreberi, sjede u prvim klupama, za (ne)prijatelje oni su skupa Stribor; Dora R., žaripaliteljica viših razreda, uredno skužirana po posljednjoj teen modi i već s jednom duplericom u magazinu za mlade, naravno, uredno zakopčana po modnom trendu; Igor P. zeznut i imitator na svim školskim priredbama, na kemiji zato jer mu se do ludila sviđa Dora, ali to mi, kao, ne znamo. (...) Petar "očalinko", načitanko iz 7. razreda, Mirko Svemirko.... (Cmrk, 2013: 16)

Navedeni citat preslikava problemsku svakodnevicu jednog današnjeg razreda i učenika koji su nazivani pogrđnim imenima ili nadimcima zbog nečeg učinjenog ili prema njihovim samim izgledima.

Nasilje među vršnjacima može biti direktno poput zadirkivanja, udaranja, ili zastrašivanja te indirektno poput isključivanja iz društva, ogovaranja ili manipuliranja. U literaturi se uglavnom razlikuju dva osnovna oblika nasilja među vršnjacima, fizičko i verbalno, a nasilje

konceptualizacije uključuju i relacijsko ili remocionalno (ponegdje ga zovu i psihičko) te seksualno, ekonomsko i kulturalno nasilje među vršnjacima. (Bilić, Buljan, Flander, Hrpka, 2012: 266)

U romanu je naglasak na verbalnom nasilju, koje je uočljivo u dijalozima prepričavanja događaja fizičkog nasilja, a koje se očituje kao udaranje rukom ili nogom. Seksualno i kulturalno nasilje nije prisutno, dok se ekonomsko može povezati s verbalnim jer je ono zapravo karakteristika zlostavljača Boruta koji na temelju povlaštenosti tlači osobe nižeg imovinskog statusa. Tako i glavni akteri u ovome romanu dobivaju svoj nadimak *folklorashi* s obzirom na to da se takva kultura i sudjelovanje u KUD-u ne podržava te je takvo sudjelovanje u današnje vrijeme postalo sramotno:

- Pa taj zadatak nisam znao odmah riješiti pa sam...- tražio je spas po glavi-.. pa sam čekao da se vrati sestra s folkloru. To je bila pogrešna rečenica pa je razred potpuno prestao s pisanjem i počeo se kotrljati u smijeh. Tko još danas ide na folklor? Eto ti izlike za sprdačinu. -Ha-ha, folkloru Bunta- smijao se Borut ispred njega- Lepe ti je lepe ti je Zagorje zelene, ha-ha! (...) Sad je gotov do kraja osnovne. Svi će mu se smijati. istina je bila da je i on išao u KUD svirati bugariju, i ako se to dozna - nema mu života. (Cmrk, 2013: 36)

Iz prethodnog citata vidljivo je kako će nasilnici pronaći na što će se usredotočiti ukoliko im je cilj poniziti, osobito u slučaju osjećaja zavisti, a nasilje se češće događa u školi, nego na putu do ili iz škole, kao što navodi i Vesna Bilić: „Većina djece je nasilna prema učenicima iz svog razreda. Svega 29,4 % učenika potraži pomoć, 14,5 % učenika ne učini ništa, a 34,1 % ih reagira agresivno.” (Bilić, 2012: 269)

Djevojčice češće zlostavljaju djevojčice i sklonije su indirektnom načinu zlostavljanja, dok dječaci zlostavljaju jednako i djevojčice i dječake i to u direktnom načinu zlostavljanja.

Najčešći način zlostavljanja jest verbalno nasilje koje je i glavna problematika romana, a to je vidljivo iz donesenog citata: „*Borut se okrenuo prema trobuntićima i kreveljeći se šašnuo I-d-i-o-ti.*” (Cmrk, 2013: 37). Borut je osim djevojčica verbalno zlostavljao i dječake iz razreda nazivajući ih pogrđnim imenima, ismijavajući ih, upirući prstom u njih, ogovaranjem i podmetanjem kao što je i oprimjereno.

Također, Borut je zlostavljao i djevojčice u više navrata kao što je vidljivo u sljedećem primjeru: „*Možda vaterpolom s preponama, ha? Razred se nasmijao i tako je još jedan*

udarac sjeo na taštinu Boruta Benčića. Naglo se okrenuo i prosiktao: - Glupačo!” (Cmrk, 2013: 108)

Nasilnici najčešće upućuju pogrdne riječi kako bi umanjili inteligenciju protivnika zbog nedostatka dodatnih argumenata u pobijanju stava protivnika ili onog tko im se suprotstavi. No, ta se grupa „zlikovaca” nije zadržavala isključivo na vrijeđanju, već su i prijetili kako bi zastrašili onoga tko se suprotstavio.

U sljedećem je citatu vidljivo da je to bila djevojčica koja je i alegorija karaktera iz znanstvene literature, odnosno osoba koja ne sudjeluje u verbalnom nasilju te koja nije pasivni promatrač s obzirom na to da su istaknuti njezini pokušaji suprotstavljanja Jakovu i ukazivanja na negativno ponašanje:

Ti papci neće ići na maturalac, a čuo sam staru kako komentira da je glupo i tebi što se zalažeš za Šoltu i zamjeraš se ravnatelju. Glupa si kao i oni, ali dobro smo vam namjestili... - odmah je zastao, shvativši da se malo izlanuo do kraja-...dobro se ti namjesti i gledaj taj glupi spot. Idem ja.(...) -Bolje ti je da ne cinkaš, zapravo nemaš što, sve poričem. I makni mi se sa stolca! (Cmrk, 2013: 197-198)

Počinitelji rijetko djeluju sami s obzirom na to da je to grupni proces. U polovini se slučajeva zločini događaju *jedan na jedan*, a u ostalim je slučajevima uključeno više djece. Nasilništvo u kojem se dva ili više pojedinca okome na žrtvu naziva se mobing. Uključenost može biti aktivna, tako što se djeca pridruže nasilju, ili pak pasivna odbijanjem pružanja pomoći i obrani žrtve.

Iako znaju posljedice nasilja, promatrači rijetko staju u obranu žrtve, bojeći se kontraindikacije intervencije u pravcu pojačanja emocije bijesa počinitelja pa i samog bivanja idućom žrtvom. Takav je primjer vidljiv u već gore navedenom citatu, gdje se Dora pokušala suprotstaviti uz posljedicu postanka žrtvom verbalnog nasilja, stoga je ona definirana kao braniteljica koja brani ili tješi žrtvu uz potporu likova Koraljke i Anastazije.

Sljedbenici (pasivni počinitelji ili pristaše) jesu oni koji preuzimaju aktivnu ulogu, ali ne vrše nasilje. Iz sljedećih citata vidljiv je sljedbenički stav Juke i Marka:

„Bunt je s dečkima krenuo van, u dvorište. Na hodniku, Borut im je, okružen Markom i Jukom, dobacio: - Folkloriši, zbog vas ćemo svi dobiti kaznu. Idite u KUD, tamo tamburajte i tancajte, a mi ćemo bez vas na maturalac. Fol-klo-raši! Ha-ha. (...) - Joooj, buu meni, tak se

bojim da su mi se cviksi oznojili - nastavio je sa smijehom i gurkanjem Juke i Marka (Cmrk, 2013: 38)

„Nastavnice, čekajte da izvade tamburice, ha-ha. To su naši folkoraši — ubacio se Borut podržan od svoje škvadre, Marka i Juke.” (Cmrk, 2013: 42)

Zapravo Juka i Marko podržavaju ovakvo nasilje, ali osim prethodnih citata, ne može ih se zateći kako prvi započinju napad. Oni su negdje stalno prisutni kao publika i svojim smijehom podržavaju Boruta kao pasivni počinitelji, no ne sudjeluju samovoljno.

Ostali su karakteri, koji su također vidljivi u romanu *Nulti sat*, promatrači koji stoje daleko, ali gledaju nasilje i ne zauzimaju stav. Suprotno od prethodnih jesu mogući branitelji koji ne vole nasilje i misle kako treba pomoći žrtvi, no nije uočljiva njihova povratna reakcija.

Vršitelji se nasilja mogu prepoznati prema karakteristikama, a to je dokazano u odlomku o nasilnicima i to na primjeru Boruta uz potkrijepljenost citatima iz romana *Nulti sat*. Navedeno će biti detaljnije objašnjeno i u nastavku rada.

Nadalje, prepoznate su i žrtve nasilja čije se karakteristike ističu ponašanjem te su iste dokazane istraživanjima. Žrtve se ponašaju na način koji povećava rizik kao što je ostavljanje dojma nemogućnosti obrane zbog svoje fizičke slabosti ili zbog submisivnog prihvaćanja na ono što se od njih traži. Osjećaju se odbačeno pa se često tako i ponašaju, tiho, osjetljivo, oprezno bez imalo ili uz malo prijatelja s lakom mogućnošću za plakanjem.

Marta je djevojčica koja se izdvaja iz društva i njezina pojava ostavlja dojam nemogućnosti odbrane zbog fizičke mane gluhonijemosti te ju stoga razred naziva pogrđnim imenima kao žrtvom verbalnog nasilja što je vidljivo u donesenom citatu:

„– Dobro, meni je stalo i mislim na Martu. znam, znam, Martu Muto, kako si je ti krstio-pogledao je Bauntija, a ovaj je samo zinuo.” (Cmrk, 2013:87)

Marta je lik djevojčice koji je zadobio nadimak Muto, s obzirom na to da je konstantno šutjela te se povlačila iz skupine.

Kao što je u početku navedeno, Bunt je zaljubljen u Martu i ne želi priznati svoje osjećaje zbog srama i straha od budućeg razrednog omalovažavanja. Uzrok Martine šutnje i povučenosti razaznaje se na roditeljskom sastanku:

„U učionici je nekoliko sekundi vladao muk. Gotovo da je zanijemio cijeli razred. Naime, nitko nije znao da su Martini roditelji gluhonijemi, a Marta je bila samozatajna i ničim, baš ničime nije imala potrebu isticati se.” (Cmrk, 2013: 92)

Nakon prethodne situacije razred mijenja perspektivu o njoj, sugerirajući alegoričnu poruku romana kako se ponašati ukoliko se osoba mlađe populacije nađe u ovakvoj situaciji, odnosno cilj je prenijeti poruku prihvaćanja mana individualaca kao što je to učinila razrednica Perić, koja je svojim postupcima opravdala izrečeno.

Nadalje, nezaobilazan je i sljedeći autorov komentar koji naglašava važnost takve poruke:

Razumijete li ovo? Siguran sam da razumijete. Gotovo u svakom razredu ima netko tko govori drugačijim jezikom. Jezikom šutnje, prevelike buke, agresivno. Kad bismo si dali priliku, možda bismo mogli komunicirati sa svima takvima (...) A po čemu se bitno obličjem, možda samo fizičkim obličjem i razlikujemo. Ono iznutra, pokriveno kožom, po tome smo svi isti. To je htjela reći moja baka. (Cmrk, 2013: 98)

Navedene su karakteristike žrtvi nasilja, dok su mnoge zajedničke značajke zlostavljača ustanovljene kao poteškoća s procesiranjem socijalnih informacija i često interpretiranje tuđeg ponašanja kao neprijateljskog, čak i u nedostatku istoga, što je vidljivo i u primjeru zlostavljača Boruta:

„Borut je bio dobar učenik, čak štoviše, prilično dobar, kompjutoraš i nije pravio probleme, osim što nije mogao podnijeti da je Bunt skupio dečke i nešto prtljaju, a on, Marko i Juka nisu ni blizu.” (Cmrk, 2013: 38)

Zlostavljači temelje svoje snage na maltretiranju ranjive djece i iskorištavaju svoju ekonomsku nadmoć nad onima slabijeg imovinskog stanja kao što je i slučaju dječaka Boruta:

„ – Ajde folklorashi. Hoćemo i ples. ajde, ajde! - vikao je Borut koji se inače pravio važan i zbog tate tajkuna i stalno novih stvari koje je dobivao. To ga je činilo važnijim i sigurnijim, a imao je i pristaše u razredu, poput Juke i Marka, koji su se isto činili sebi važnim družeći se s njim.” (Cmrk, 2013: 44)

Osim što su vidljive karakteristike zlostavljača, iz priloženih citata također su vidljive i karakteristike pasivnih počinitelja ili sljedbenika Marka i Juke, koji uživaju okrilje Boruta, zlostavljača, koji svoje sljedbenike nagrađuje za permisivnost, pisanjem zadaće ili prženjem CD-ova:

Znali su se Dora i on još od vrtića i zato je Juka, inače Filip, bio fora Borutu. Mogao je biti i blizu Dore. Osim toga, Borut im je pržio igrice i valjalo je biti i dalje dobar s frendom koji i njemu i Marku uletava sa zadaćama kad je trebalo. Šutljivi Marko, sportaš, nije se baš upuštao u raspravu. Ali to nije dobro leglo na dušu kompjuterašu Borutu koji ne bi imao ništa protiv da baš njega glavna ženska akavica spominje u pozitivu. To mu je smetalo, odlučio se nametnuti nekako drugačije i postati muški vođa u razredu, ali još nije znao kako. Juka i

Marko nisu bili baš lumeni za programe i igrice, a on nije bio baš sportaš. (Cmrk, 2013: 39-40)

2.10. Prevencije

Jedan od središnjih ciljeva rada bio je predstaviti prevencije koje se tiču problematične tabu teme verbalnog nasilja. Budući da su prema preuzetoj znanstvenoj literaturi razloženi sudionici koji sudjeluju u tome činu te su i dokazani citatima iz romana *Nulti sat* Siniše Cmrka, nadalje će biti riječ o nekim od glavnih prevencija preuzetim iz znanstvene literature, a za koje je i sam autor romana smatrao kako ih je nužno pretočiti u radnju romana. Prema tome one jesu motivirati promatrače da reagiraju te stvoriti pravila u školi koja će agresiju prema drugima učiniti neprihvatljivom.

Vesna Bilić (2012: 279-280) navodi rezultate istraživanja u vezi s promatračima: „Istraživanja pokazuju kako su promatrači prisutni u više od 85 % slučajeva vršnjačkog nasilja, a ako djeca ne snose posljedice za svoja nasilna djela, vrlo vjerojatno će ih ponoviti.”

Autorice knjige *Nasilje nad djecom i među djecom* također su se suočile s problemom: „Zapravo su se i mnogi naši prijatelji i poznanici koji bi nam redovito pružali potporu u našem radu na psihičkim traumama i njihovim posljedicama, nasmijali kada su čuli da pišemo knjigu o nasilnicima. 'Čemu trošiti talent i vrijeme na takvo šta; Ma hajde, to je šašavo. To je sastavni dio života i nikome stvarno ne škodi. Ljudi bi trebali očvrnuti!' ” (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 23-24)

Korelacija s gore navedenim citatima o suočavanju s problemom verbalnog nasilja može se uočiti u citatima romana i s dijalozima koje izgovara ravnatelj Leko upućujući ih na apele pedagoških službi škole:

- Dajte me nemojte! Pa tko bi to brojio, pazio, moraju i od doma donijeti nešto normalno. Ne možemo mi tome stati ni na početak ni na kraj osim tijekom školskoga sata. Pa to se ponekad djeca ispucaju jedni pred drugima verbalno, ali- pravdajući se rogušio ravnatelj. Neće valjda sad ovu statistiku njemu kvariti netko tko sam ne radi u školi i ne zna koliko je tu učenika, kakvih problema i svega ostaloga ima. - Vidite, o slučajevima verbalnog nasilja se malo govori, a to je već manifestacija, kako bih rekao, odraz onoga što se u dušama i glavama te djece događa. Škola je odavno, po svim istraživanjima, preuzela ulogu primarne društvene grupe u odgoju, roditeljski utjecaj pao je u drugi plan. (Cmrk, 2013: 69)

Prema autoricama knjige *Nasilje nad djecom i među djecom* nužna prevencija u slučaju nasilja jest uključenost nadležnih službi i njezinih djelatnika u slučajeve istih. Ravnatelj Leko preusmjerava krivnju s nadležne ustanove, to jest s njegovog ureda i takvim problemima ne pridaje naročitu važnost. Taj isti ravnatelj iskazuje svoju izračunatu statistiku, priča o smanjenom postotku nasilja u školi za vrijeme svojeg rada pa čak i istjeruje pravdu kao istražitelj čina vandalizma.

Iako je u romanu središnja tabu tema verbalnog nasilja, u donesenom dijalogu između ravnatelja Leka i pedagoginje dotaknuta je i tema fizičkog nasilja koja se u radnji romana zataškava:

- Hvala, neće trebati ništa izvan toga, ali sam malo nezadovoljna što nismo više razgovarali i čuli, a i pitali što učiniti ako se stalno ponavljaju blagi oblici agresije istih učenika. Mislim na, kako ih vi zovete, izdvojene slučajeve podmetanja nogu i tiskanja uza zid jednih te istih učenika nižih razreda. Znete da mislim na malog Doriana iz četvrtog i Krešimira iz šestog. - Kolegice, vi stvarno vidite problem gdje ga nema. To smo riješili, koliko čujem, pojačanim nadzorom razredne učiteljice nisam dobio novu pritužbu. Možda vi znate nešto što ja ne znam? - Samo sam osobno čula malu mašu iz četvrtoga kako više puta prepričava da je Dorian opet tiskao Lovru i da je ovaj plakao. - Ispitat ću, utvrditi činjenice i poduzeti ono što smatram potrebnim. (Cmrk, 2013: 78,79)

U prethodnom citatu vidljivo je i fizičko nasilje, kao što je bilo već napomenuto, no ipak to je nasilje ostalo nerazriješeno od uprave školstva u ovome romanu.

U dječjem romanu *Nulti sat*, osim likova djece, sekundarnu ulogu imaju nastavnici i ostala odgajateljska služba, što je korelacija s upućivanjem poruke autora koju je ukazao zahvaljujući znanstvenoj literaturi. Navedeno se potvrđuje citatom: „Cohn i Canter nalaze kako dvije trećine djece smatra da škola ne čini dovoljno kako bi zaustavila nasilje među vršnjacima te da 25% nastavnika ne vidi ništa loše u nasilju među vršnjacima, a interveniraju samo u 4% slučajeva.” (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012: 281-282)

Također, jedna od najvažnijih prevencija jest važnost povjerenja djece u odrasle u svojoj okolini te da im se mogu obratiti i podijeliti iskustva:

„- Ne brini, bit ću vam odvjetnica i s vašima i u školi. Što onaj ravnatelj umišlja? Raska vam je za pet, a on? Bolje da ne komentiram. „ (...) - Vi znate?- Bunt je bio iskreno iznenađen. - Puno toga mi znamo i kad vi ne znate, a puštamo vas da vidimo koliko nam vjerujete i koliko ste iskreni. Kužite? Vi ste RBB, a mi smo roditelji RŠS, erešes.” (Cmrk, 2013:174-175)

Izdvojeni citat dokazuje koliko je zapravo roditeljska podrška nužna, kao i roditeljska ljubav. Kroz cijeli roman, kao i u prethodnom citatu, mama Sanja podržava sina Bunta i mudrim odlukama ga spašava posljedica počinjenog vandalizma. Lik majke Sanje humorističnim dijalozima i postupcima nastoji održavati korelaciju s mladeži te je za njezin lik karakteristična česta uporaba gesta ili pak za njezin dijalog česta je uporaba žargona.

3. ZAKLJUČAK

U radu su obrađene tabuizirane teme – tema vandalizma i verbalnog nasilja. Iz svih navedenih citata vidljiva je korelacija autorskog razvitka radnje romana s rabljenim teorijama znanstvene literature, koja se bavi istim problemima te je stoga zaključena vrsnost autora, koja se ogleda u ispreplitanju poruka i tabuiziranih tema kroz postupke likova ili komentarija.

Uvodno je dokazano zašto se roman *Nulti sat* svrstava u dječju i omladinsku književnost. Budući da je cilj rada bio kroz mnogobrojne žanrovske odrednice romana ukazati na supostojanje navedenih tabuiziranih tema, prema njima dokazano je kako je pripovjedač sveznajući, odnosno pripovjedač je i sam autor koji uključuje čitatelja svojim komentarima u radnju i tako ga pretvara u aktivnog.

Roman je promatran žanrovski, s obzirom na to da je autor koristio elemente humorističnog, dječjeg romana u trapericama, školskog, ljubavnog, kriminalističkog i realističkog romana.

Zahvaljujući žanrovskim odrednicama i teorijskim definicijama tabuiziranih tema, izlučene su najiscrpnije tabuizirane teme romana: vandalizam i verbalno nasilje. Sukladno prethodnim temama, ukazana je i važnost utjecaja glazbe i dječjeg stvaralaštva uz konkretan pojam grafita koji se pripisuje vandalizmu.

Nadalje, definirani su i opisani sudionici nasilja, a navodi iz znanstvene literature oprimjereni su citatima iz romana *Nulti sat* te je tako dokazano da je veoma važna tema koja se provlači kroz cijeli roman, upravo verbalno nasilje.

4. LITERATURA

Knjiga:

Bilić, Vesna, Buljan, Flander, Gordana, Hrpka, Hana, 2012. *Nasilje nad djecom i među djecom*, Zagreb, Naklada Slap

Cmrk, Siniša, 2013. *Nulti sat*, Zagreb, Mozaik knjiga

Crnković, Milan, 1969. *Dječja književnost*, Zagreb, Školska knjiga

Hranjec, Stjepan, 1998. *Hrvatski dječji roman*, Zagreb, Znanje

Middelton-Moz, Jane, Lee, Zawadski, Mary, 2003. *Nasilnici*, Zagreb, Timea

Časopis:

Bašić, Elly 1971. „Zadaci i perspektive u istraživanju dječjeg stvaralaštva“, *Umjetnost i dijete*, 14 (1971), 3, str.11-19.

Čačinović-Puhovski, Nadežda 1994. „Estetika nasilja“, *Umjetnost i dijete*, 24 (1994), 1/2, str. 37.

Čelar, Antun 1971. „Dijete i glazbeno djelo“, *Umjetnost i dijete*, 14 (1971), 3, str. 20-23.

Gamboni, Dario 1988. „Skice odlaska i povratka: grafiti, vandalizam, cenzura i razaranje“, *Quorum*,4 (1988), 1, str. 213-214.

Grasskamp, Walter 1988. „ Bilješke za estetiku grafita“, *Quorum*,4 (1988), 1, str. 198-200.

Maković, Zvonko 1988. „Grafiti“, *Quorum*,4 (1988), 1, str. 194-196.

Perasović, Benjamin 1994. „Virus nasilja među nama“, *Umjetnost i dijete*, 24 (1994), 1/2, str. 48-49.

Skasa-Neiss, Ruprecht 1988. „Grafiti-zidno slikarstvo ili vandalizam“, *Quorum*,4 (1988), 1, str. 207-212.

Supek, Rudi 1970. „Neke psihološke dispozicije dječje kreativnosti“, *Umjetnost i dijete*, 6 (1970), 2, str. 15-16.

Težak, Stjepko 1994. „ O nasilju nenasilno“, *Umjetnost i dijete*, 24 (1994), 1/2, str. 41.

Zalar, Ivo 1994. „Prikazivanje nasilja u suvremenim medijima i odgoj mladih“, *Umjetnost i dijete*, 24 (1994), 1/2, str. 27.

Internetski izvori:

Vandalizam (17. 9. 2014.), <https://sh.wikipedia.org/wiki/Vandalizam>, lipanj 2016.